

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته حقوق بین الملل

بررسی ابعاد حقوقی استخراج گاز از میادین مشترک با
تاکید بر میادین مشترک ایران

توسط

سرگل صالحی ذهابی

استاد راهنما:

دکتر مردانی

زمستان ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم

پایان نامه حاضر حاصل گذران بیست و پنج سال زحمات کوهرا نیست که مرا پروراندند در دامن خویش، حاصل
بستر آکنده از مهر و محبت های مادرم و سخت کوشی های پدر بزرگوارم می باشد که امروز من در این قله پرچم سپاس
و تقدیرم را به نشان احترام این حق عظیم و قدردانی از ایشان می افزایم و کلام به تقدیر این دو تن بازمی نمایم.
مادرم، پدرم شرمزنده ام ز آن روی که قلمم یارای کمال نویسی در خور مقام شایسته نداشتن یک قلم همیشه در
پیشگاهتان خم است بر آن همه ایثاران.

مادرم تقدیم به آن همه شب بیداری هایت به آن دریا دریا مهربانی هایت

تقدیم به وجودت

پدرم تقدیم به دستان جهادگرت و به قدمهای راست

تقدیم به وجودت

برادران و خواهران عزیزم تقدیم به مهربانی هایتان و حمایت های بی دریغتان

تقدیم به وجودتان

پدرم، مادرم شرمسارم اگر پروانه شمع دلتان نبودم

پاسکزاری

خدایا جمله ذرات عالم سمیعند و بصیرند و شب روز تو را خاشعانه می‌سایند.

هر کدام به ذکر می‌مشغول اند و من بی‌چ.

خدایا بر تو شاگردم که نعمت بر من به حد اعلی رساندی.

از استاد راهنمای آقای دکتر مردانی که دلسوزانه یاریم نمودند پاسکندارم؛ همچنین از اساتید

مشاورم آقای دکتر تیدینی و دکتر قاسمی نیز شکر می‌نمایم.

خدایا بی تو تو انم نیست یاریم ده

بار الهابی تو، بیچم ره ایم نکن

الهایاریم ده تا قدمایم برای رضای تو باشد.

چکیده

بررسی ابعاد حقوقی استخراج گاز از میادین مشترک با تاکید بر میادین

مشترک ایران

بوسیله

سرگل صالحی ذهابی

جهان امن آینده نیازمند تلاش های صادقانه ی همه ی بازیگران اصلی صحنه بین المللی است. امروزه بسیاری از صاحب نظران مسائل بین المللی تصدیق می کنند که یکی از کانون های جدی تهدید صلح و امنیت بین المللی، منابع طبیعی مشترک از جمله منابع مشترک گاز می باشد. بحث اصلی در مورد ضرورت استقرار اصل کلی لزوم همکاری بین المللی در این مورد است که به دو نتیجه اصلی منتج می شود: تعهد به همکاری برای دستیابی به موافقت نامه ای در مورد یک مخزن مشترک و یا در صورت عدم توفیق در همکاری، تعهد به امتناع متقابل در بهره برداری یکجانبه از مخزن مشترک. این دو تعهد هر چند باعث خلق مبنایی حقوقی برای یک رویکرد تدریجی نسبت به مخازن مشترک می گردد، ولی هنوز نمی توان گفت بهره برداری مشترک فی نفسه و به طور مشخص توسط حقوق بین الملل لازم الاجرا شده است و لذا لازم است برای رسیدن به چنین مطلوبی، اقدامی که مبین اراده سیاسی دولت های درگیر می باشد، در مساله ابراز شود. در بسیاری از توافقنامه های مربوط به چنین مخازنی، موثرترین راه بهره برداری از منبع مشترک گاز، آحادسازی فرامرزی یا بهره برداری اشتراکی است.

ایران دارای ۷ میدان گازی مشترک می باشد و با اکثر کشورهای شریک، موافقت نامه تعیین حدود منعقد نموده که در آنها به مساله چگونگی مواجهه با میادین مشترک اشاره شده است. با این وجود نمی توان این موافقت نامه ها را کافی و کامل دانست، چه الگوی حقوقی مناسبی را ارائه نمی نمایند و این مهم نیازمند به تدوین قوانین لازم و انعقاد موافقت های مناسب است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول
۲	مقدمه کلی
۵	مبحث اول: تعاریف
۵	گفتار اول: منابع طبیعی نفت و گاز
۵	بند اول: منابع طبیعی
۷	بند دوم: منابع نفت و گاز
۷	بند سوم: منابع مشترک نفت و گاز
۸	بند چهارم: منابع سیال و غیر سیال
۸	گفتار دوم: ذخائر زیر زمینی نفت و گاز
۸	بند اول: مفهوم و اهمیت
۱۱	بند دوم: مخزن گاز
۱۱	بند سوم: میدان گازی
۱۱	بند چهارم: حوضه گازی
۱۱	بند پنجم: منطقه، بلوک، ناحیه
۱۲	بند ششم: ذخیره

- بند هفتم: ارزیابی ذخایر مخزن ۱۲
- گفتار سوم: انواع و اقسام میادین مشترک ۱۲
- گفتار چهارم: روش های بهره برداری اشتراکی ۱۳
- بند اول: یک کاسه سازی یا آحادسازی ۱۳
- بند دوم: توسعه اشتراکی مخازن گاز مشترک ۱۴
- مبحث دوم: سابقه و اهمیت موضوع ۱۴
- گفتار اول: اهمیت موضوع ۱۵
- گفتار دوم: سابقه توجه به منابع طبیعی مشترک ۱۷
- گفتار سوم: تلاش ها و اقدامات بین المللی در مسئله بهره برداری از منابع مشترک ۲۴
- مبحث سوم: مرز بین المللی و منابع مشترک گاز ۲۶
- گفتار اول: انواع مرزها و منابع مشترک ۲۷
- بند اول: منابع مشترک گاز در مرزهای خشکی ۲۸
- بند دوم: منابع مشترک گاز در مرزهای دریایی ۲۸
- گفتار دوم: تاثیر متقابل منابع گاز مشترک و تحدید حدود مرزها ۳۱
- بند اول: منابع گاز مشترک و نقش آن در تحدید حدود مرزی ۳۱
- بند دوم: تاثیر تحدید حدود مرزی بر منبع مشترک ۳۲
- بند سوم: ضرورت حفظ وحدت مخزن مشترک ۳۳
- مبحث چهارم: منابع مشترک گازی و نظام های حقوقی ملی و قواعد متداول ۳۴
- گفتار اول: منابع مشترک گازی در نظام های حقوق داخلی ۳۵
- بند اول: مالکیت بر منابع طبیعی در نظام حقوقی اسلام ۳۵

بند دوم: مالکیت بر منابع طبیعی در نظام حقوقی ایران.....	۳۶
بند سوم: نظام حقوقی کشورهای بسیط.....	۳۶
بند چهارم: نظام حقوقی کشورهای فدرال.....	۳۷
گفتار دوم: قواعد متداول در نظام های داخلی و معایب و مزایای آن.....	۳۸
بند اول: قاعده تبعیت و قاعده حیازت.....	۳۸
بند دوم: محدودیت های قاعده حیازت.....	۴۰
الف: حقوق مرتبط یا به هم پیوسته.....	۴۱
ب : قواعد موضوعه حفاظتی.....	۴۲
نتیجه گیری.....	۴۴
فصل دوم: بررسی حقوقی میادین مشترک گاز از منظر حقوق بین الملل.....	۴۷
مبحث اول: جایگاه میادین مشترک گاز در منابع اصلی حقوق بین الملل.....	۴۸
گفتار اول: معاهدات بین المللی مرتبط با میادین مشترک گاز.....	۴۹
بند اول: معاهدات خاص یا رویه دوجانبه دولت ها در مورد میادین مشترک گاز...۴۹	۴۹
الف : موافقت نامه های متضمن واگذاری بهره برداری به یک کشور.....	۵۰
ب: موافقت نامه های متضمن مشارکت دو کشور در بهره برداری از منبع مشترک.....	۵۲
ج : موافقت نامه های بهره برداری با ایجاد مقام مشترک.....	۵۳
د : موافقت نامه های آحادسازی یا یک کاسه سازی.....	۵۴
بند دوم: معاهدات عام بین المللی مرتبط با میادین مشترک گاز.....	۵۸

- بند سوم: عرف های بین المللی مرتبط با میادین مشترک گاز..... ۶۱
- الف: ارکان عرف بین الملل..... ۶۱
- ب : شکل گیری قاعده عرفی منطقه ای..... ۶۳
- بند سوم: اصول کلی حقوقی مرتبط با میادین مشترک گاز..... ۶۵
- الف: اصل احترام به حاکمیت و تمامیت ارضی..... ۶۵
- ب : اصل حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی..... ۶۷
- ج : اصل اعمال حق بدون اضرار به غیر..... ۶۸
- بند چهارم: رویه مراجع حل و فصل اختلافات بین المللی در مورد میادین مشترک گاز..... ۶۹
- الف: کمیسیون سازش ایسلند – نروژ در قضیه جان ماین ۱۹۸۰..... ۶۹
- ب : قضایای مطرح شده در دیوان های داوری..... ۷۰
- ج : قضایای مطرح شده در دیوان بین المللی دادگستری..... ۷۱
- گفتار دوم: جایگاه میادین مشترک گاز در منابع فرعی حقوق بین الملل..... ۷۴
- بند اول: قطعنامه های مجمع عمومی ملل متحد در ارتباط با میادین مشترک گاز..... ۷۵
- بند دوم: اقدامات کمیسیون حقوق بین الملل در زمینه میادین مشترک گاز..... ۷۶
- بند سوم: دیدگاه های علمای حقوق بین الملل..... ۷۸
- الف: طرفداران حیات بین المللی..... ۷۸
- ج : تعهد ناشی از خودداری یا امتناع متقابل..... ۸۲
- نتیجه گیری..... ۸۷

فصل سوم: منابع گاز مشترک و قالب های حقوقی موجود و قابل توصیه برای بهره

برداری مشترک با تاکید بر ایران..... ۴۹

مبحث اول: مناطق فاقد تحدید حدود و قالب مناسب برای توسعه میادین مشترک گاز ۹۱

گفتار اول: موافقت نامه ی منطقه توسعه مشترک، ویژگی ها و انواع آن ۹۲

بند اول: ویژگی های موافقت نامه و مزایای آن ۹۲

بند دوم: انواع موافقت نامه های بهره برداری مشترک..... ۹۴

گفتار دوم: موافقت نامه های متضمن اعطای امتیاز و وضع مقررات در دست طرف

موافقت نامه و مصداق آن ۹۴

بند اول: موافقت نامه ژاپن - کره جنوبی، مصداقی بارز از این نوع موافقت نامه ۹۴

بند دوم: شرایط مندرج در موافقت نامه مصداق(ژاپن - کره جنوبی)..... ۹۵

الف : اختیار اعطای مجوز و وضع مقررات..... ۹۶

ب : مدیریت منابع..... ۱۰۰

ج : آحادسازی یا یکپارچه سازی ۱۰۲

د : مالکیت ۱۰۳

ه : مالیات ۱۰۳

و : حقوق قابل اعمال ۱۰۳

ز : آلودگی ۱۰۴

ح : آیین حل و فصل اختلاف ۱۰۵

گفتار دوم: موافقت نامه های خالق مقام فراملی..... ۱۰۵

بند اول: ویژگی های کلی موافقت نامه..... ۱۰۵

- بند دوم: شرایط مندرج در موافقت نامه ۱۰۶
- الف: ایجاد مقام مشترک ۱۰۶
- ب : نظام حقوقی حاکم بر عمل مقام ۱۰۸
- ج : اختیار اعطای مجوز ۱۰۹
- د: ایجاد صندوق برای مقام مشترک ۱۰۹
- ه : مالکیت منابع ۱۱۰
- و : صلاحیت و قانون حاکم ۱۱۰
- ز : آحادسازی ۱۱۱
- ح: حل و فصل اختلافات ۱۱۲
- مبحث دوم: موافقت نامه های مناسب برای توسعه منابع مشترک گاز در مناطق مرزی
تحدید حدود شده ۱۱۲
- گفتار اول: آحادسازی و ویژگی های کلی آن ۱۱۲
- بند اول: آحادسازی یا یک کاسه سازی ۱۱۲
- بند دوم: سابقه استفاده از آحادسازی ۱۱۳
- الف: ایالات متحده امریکا خاستگاه آحادسازی ۱۱۳
- ب: آحادسازی در دیگر کشورها ۱۱۷
- بند سوم : تفاوت های مقررات حاکم بر آحادسازی در کشورهای مختلف ۱۱۹
- گفتار دوم: اصول مشترک موافقت های آحادسازی بین المللی ۱۱۹
- بند اول: قواعد کلی آحادسازی ۱۲۰
- الف: منطقه ی آحاد شده (واحد) ۱۲۰

- ج : قید عدم خدشه به حقوق حاکمیتی طرفین ۱۲۲
- د : مدیریت منطقه ۱۲۳
- ه : تعیین و تقسیم ذخایر ۱۲۳
- و : تعیین و تقسیم مجدد ذخایر ۱۲۴
- ز : تعیین عامل ۱۲۵
- بند دوم: قواعد جانبی آحادسازی ۱۲۶
- الف : ایمنی و تسهیلات منطقه ۱۲۶
- ب : مالیات ۱۲۶
- ج : امور استخدامی و تامین اجتماعی ۱۲۷
- د : جلوگیری از آلودگی ۱۲۷
- ه : استفاده از تاسیسات برای عملیات خارج از واحد ۱۲۷
- و : حل و فصل اختلافات ۱۲۸
- ز : سایر موارد ۱۲۸
- مبحث سوم: میادین مشترک گاز ایران و الگوی حقوقی حاکم بر آن ها ۱۲۹
- گفتار اول: میادین مشترک گازی ایران ۱۳۰
- بند اول: میدان گنبدلی - ترکمنستان ۱۳۰
- بند دوم: پارس جنوبی - قطر ۱۳۱
- بند سوم: میدان سلمان - امارات متحده عربی (ابوظبی) ۱۳۳
- بند چهارم: میدان مبارک - امارات متحده عربی (شارجه) ۱۳۴
- بند پنجم: میدان هنگام - عمان ۱۳۷

- بند ششم: میادین گازی فرزاد A، B - عربستان سعودی ۱۳۹
- بند هفتم: میدان گازی آرش - کویت ۱۳۹
- گفتار دوم: ایران و بهره برداری از میادین مشترک ۱۴۲
- بند اول: الگوی حقوقی بهره برداری از میادین مشترک گازی ایران ۱۴۳
- الف: موافقت نامه های تحدید حدود ایران ۱۴۳
- ب : میادین مشترک گازی ایران و چگونگی برداشت از آنها ۱۴۵
- ج : مدیریت صیانتی در برداشت از مخازن مشترک ۱۴۹
- گفتار سوم: معایب شیوه های بهره برداری از میادین مشترک ایران و راهکارهای پیشنهادی ۱۵۰
- بند اول: معایب شیوه ی بهره برداری از میادین مشترک گازی ایران ۱۵۰
- بند دوم: راهکارها و توصیه ها ۱۵۲
- نتیجه گیری ۱۵۴
- نتیجه گیری کلی ۱۵۶
- منابع ۱۶۱

فصل اول

مقدمه کلی

امروزه انرژی به عنوان یکی از مهمترین پارامترهای حاکم بر معادلات بین المللی و منطقه ای، نقش تأثیرگذاری درارتباطات بین دولت ها ایفا می کند. نیاز دولت ها به انواع مختلف انرژی به خصوص منابع نفت و گاز جهت نیل به اهداف توسعه ای و ایجاد نوعی برتری اقتصادی، نظامی و در نتیجه سیاسی سبب شده است که مسائل مربوط به این نیاز، محور بسیاری از تعاملات و نیز منازعات بین المللی در یک قرن اخیر قرار گیرد. در این میان کشورهای مختلف کوشیده اند تا با حداکثرسازی سهم خود از برداشت منابع هیدروکربوری، اهداف ملی توسعه خود را تسریع بخشند. این سیاست در مورد منابع هیدروکربوری داخلی به دلیل اینکه با یک نگاه ملی در رابطه با برداشت صیانتی و حداکثری از مخازن نفت و گاز همراه می شود، عواید فراوانی نصیب می کند، اما در مورد منابع مشترک به دلیل ورود عوامل دیگر بحث تا اندازه ای متفاوت است.

از سوی دیگر حاکمیت دولتها در حقوق بین الملل به رغم وجود برخی دیدگاه های بحث برانگیز، اصطلاح شناخته شده ای است و عمری به بلندای عمر دولت دارد. یکی از جلوه های این حاکمیت، صلاحیت انحصاری دولتها در بهره برداری از منابع طبیعی واقع در قلمرو آنها اعم از خشکی، دریایی و فضای بالای کشور و به تبع آن بازداشتن دولتهای دیگر از استفاده از آن منابع بدون رضایت دولت اخیر است. از جمله مهم ترین منابع تحت حاکمیت دولتها، مخازن نفت و گاز (انرژی) می باشد. مقصود از منبع، هر ظرف طبیعی است که در آن نفت و گاز یافت شود. استفاده از منبع به جای هر یک از اصطلاحات مخزن، میدان یا حوضه نفتی به علت قابلیت به کارگیری آن به جای هر یک از موارد سه گانه است. در مورد به کارگیری وصف مشترک برای منابع نفت و گاز در حالت طبیعی مناقشه بسیار است. هر دولتی تلاش دارد تا به بهترین شیوه ممکن از این منابع تجدیدناپذیر بهره برداری کرده و عواید حاصل از آن را برای

توسعه و بهبود زندگی شهروندان خود به کار گیرد. امروزه با تکنولوژی اکتشاف و استخراج موجود، تقریباً احتمال دستیابی به محلی که با حفاری کم عمق و ساده بتوان به نفت و گاز سرشار رسید، منتفی است. در نتیجه یافتن میادین جدید گاز پر هزینه و توأم با صرف وقت زیاد صورت خواهد گرفت. این واقعیت باعث شده است برخی مسائل اختلافی در مورد میدانهای مشترک که در مرز بین دو یا بیش از دو کشور قرار می گیرد و پیش تر، کمتر مورد توجه بودند، از اهمیت زیادتری برخوردار شوند و بخشی از حقوق بین الملل نفت و گاز را به خود اختصاص دهند.

مبنا و منشأ اختلافات در این موضوع ناشی از طبیعت گاز است. این منابع برخلاف معادن جامد که به آسانی و براساس خطوط مرزی تعیین شده بین کشورها، قابل تقسیم می باشند، به دلیل سیال بودن، مهاجرت می کنند و شکل مخزن خود را می گیرند و با بهره برداری از آن توسط یک دولت ذی نفع در قلمرو سرزمینی خود، کل یا بخش قابل ملاحظه ای از مخزن که در سرزمین کشور مجاور قرار گرفته نیز بدون رضایت آن کشور مورد بهره برداری قرار می گیرد. این عمل با توجه به اصل بنیادین احترام به حاکمیت سرزمینی، وحدت و تمامیت سرزمینی و منع مداخله می تواند نوعی تجاوز خاموش یا پنهان به قلمرو سرزمینی کشور دیگر تلقی شود، از سوی دیگر منع کشور شریک در منبع از بهره برداری از مخزن مشترک نیز به نوبه خود مغایر با همان اصول یا اصول دیگر حقوق بین الملل خواهد بود میادین نفتی و گازی مشترک با توجه به ماهیت سیال قابل برداشت و موجود در مخزن در معرض این تهدید قرار دارند که در صورت عدم برداشت به موقع از میدان و نیز بهره برداری مستمر طرف مقابل، نفت و گاز موجود در بخش تحت حاکمیت یک کشور به سمت مقابل منتقل شده (در اصطلاح فنی مهاجرت کرده) و مورد برداشت کشور همسایه قرار گیرد. لذا علاوه بر نگاه صیانتی و فنی که در مورد میادین هیدروکربوری داخل مورد توجه قرار می گیرد، نگاه رقابتی نیز پیرامون میادین مشترک مطرح می شود و اتفاقاً به دلیل مسائل مربوط به امنیت و مصالح ملی غالباً چنین نگاهی غالب می گردد. نتیجه غلبه این نوع نگاه رقابتی در بهره برداری و برداشت از میادین مشترک، پایین آمدن حجم کل سیال قابل برداشت از مخزن برای هر دو یا چند طرف ذینفع (رفتار غیرصیانتی با مخزن)، افزایش شدید هزینه ها، آلودگی های زیست محیطی و بعضاً تنش های سیاسی

است. لذا کشورهای مختلف دارای میادین مشترک به ویژه طی پنجاه سال گذشته تلاش کرده اند تا مکانیسم های حقوقی خلاقانه ای را جهت همکاری مشترک و متقابل در بهره برداری از میادین مشترک گاز در راستای کاهش هزینه ها و اصطکاک های تحمیلی و نیز افزایش بهره وری مخازن به کار گیرند، لیکن مجموعه این تلاش ها منجر به ارائه یک الگوی واحد و فراگیر و الزام آور برای کلیه کشورهای دنیا نگردیده است. در این میان دولت ها سعی کرده اند خود الگوهای را برای بهره برداری از میادین مشترک ارائه دهند. از جمله این الگوها می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. واگذاری بهره برداری به یک کشور
۲. مشارکت دو کشور در بهره برداری از منبع مشترک
۳. بهره برداری با ایجاد مقام مشترک
۴. بهره برداری بر پایه یکپارچه سازی یا آحادسازی

در این میان ایران به عنوان یکی از ۷ کشور برتر در ذخایر نفت درجهان و دومین کشور دارنده منابع گاز طبیعی و موقعیت جغرافیای خاص خود، جایگاه ویژه و منحصر به فردی را دارا می باشد که این برتری ها می تواند موقعیت ایران را بیش از پیش حساس کند. ایران دارای حدود ۳۵ میدان نفتی و گازی است. زمانی که در مبحث نفت و گاز صحبت از موقعیت جغرافیایی ایران می شود اول مقوله مهم جدای از مبحث ترانزیت انرژی، میادین مشترک گاز ایران با همسایه های خود خواهد بود.

کشور ایران با برخی کشورهای همسایه خود دارای میادین گازی مشترک است. این کشورها عبارتند از: ترکمنستان، عربستان سعودی، کویت، قطر، امارات متحده عربی و عمان. در حال حاضر حداقل ۷ مخزن مشترک بین ایران و این کشورها وجود دارد. در این بین مخازن مشترک در همجواری کشور ترکمنستان قرار دارد و سایر مخازن در خلیج فارس و دریای عمان واقع اند.

در این میادین ایران با کشورهای همسایه خود در زمینه ی شیوه و میزان بهره برداری از منابع نفت و گاز آنها، قراردادهایی را منعقد نموده است که قراردادهای دوجانبه بوده و یک طرف آن ایران و طرف دیگر آن هر کدام از کشورهای همسایه ی هر یک در میدان مشترک هستند.

فصل اول سرآغاز سخن و در واقع ابتدای راه این پژوهش است. بیان و بررسی حقوقی هر موضوعی بدون آشنایی داشتن با موضوع مطروحه و مسائلی که احتمالاً در آن ذکر می شود، امکان پذیر نیست. از این روست که ما هم به سیاق معمول و برای آشنایی بهتر با مباحثی که در آینده مطرح می شود به بیان برخی از مفاهیم و تعاریفی از آن ها می پردازیم. همچنین سعی می شود تا با بیان سابقه توجه به این موضوع و اهمیت توجه به آن جایگاهش در عرصه حقوق بین الملل مشخص گردد. در این جا مطالب را در قالب فصل، مبحث، گفتار و بند و ... بیان نموده ایم؛ تا مطالب از دسته بندی خاصی پیروی نمایند.

مبحث اول: تعاریف

بحث از منابع طبیعی و شیوه های بهره برداری از آن ها بی نیاز از تعریف و بیان برخی مفاهیم نخواهد بود و در این میان برخی از مفاهیم از اهمیت بیشتری برخوردارند. در این جا بحث از حیث حقوقی مطرح می شود و از آنجا که مسائل مربوط به نفت و گاز و بهره برداری و استخراج از این منابع، تخصصی و فنی است و بیان همه ی آن ها مجالی درخور آن را می طلبد؛ بنابراین به ناچار نمی توان تمام تعاریف فنی و کامل را در اینجا ارائه نمود و باید به بیان اختصاری مفاهیم و اهمیت آن ها اکتفا کرد.

گفتار اول: منابع طبیعی نفت و گاز

در گفتار اول از این فصل درصدد بیان تعاریفی از منابع طبیعی، منابع نفت و گاز، منابع مشترک و منابع سیال و غیرسیال هستیم، تا بیان و درک موضوع اصلی این مطالعه راحت تر باشد.

بند اول: منابع طبیعی

ارائه تعریفی جامع از منابع طبیعی و احصاء مصادیق آن در عین سادگی، کار دشواری است. یک تعریف حداقلی از آن این است که منابع طبیعی مواردی هستند که به طور طبیعی وجود

دارند و برای بشر مفیدند یا می توانند تحت شرایط تکنولوژیکی، اقتصادی و سیاسی معینی مفید باشند.

برخی منابع طبیعی به گونه ای هستند که بقای زندگی انسان وابسته به آنها است و برخی برای بهبود و ارتقای سطح زندگی مدنظر می باشند. در این میان منابع نفت و گاز از مهمترین منابع طبیعی به شمار می روند که در زندگی انسان نقش بسزایی دارند و گاه در برخی کشورها تنها منبع درآمد کشور تلقی شده و از طریق فروش آن است که کشور مذکور می توانند سایر کالاها و خدمات مورد نیاز خود را تامین نماید.

در تنظیم حقوق بین الملل تا قبل از ۱۹۴۵ مطالعه متمرکزی بر روی منابع طبیعی و حقوق ناشی از آن صورت نگرفته بود مگر ایجاد مقرراتی در مورد ماهیگیری یا رودخانه ها. اما در دهه های اخیر با ظهور اصل حاکمیت دائمی ملت ها بر منابع طبیعی خود، زمینه برای فعالیت های بیشتر در حقوق طبیعی مطرح شده است. حقوقی که می تواند نقش مهمی در تنظیم روابط میان کشورها در استفاده از آنها داشته باشد بالاخص در مواردی که این منابع مشترک هستند.

در سال های اخیر حوزه های علمی دیگر نیز به مسائل منابع طبیعی پرداخته اند. این امر، ارائه تعریفی برای آن را مطلوب و در عین حال مشکل نموده است. چرا که در هر حوزه بنابر اهداف مورد نظر در آن حوزه معیاری خاص را مورد توجه قرار داده اند؛ بنابراین ارائه تعریفی واحد از منابع طبیعی کاری دشوار به نظر می رسد. مثلا طبیعت شناسان بر اصطلاح منابع جاندار و غیر جاندار و اقتصاددانان روی کمیابی یا وفور و قابلیت بهره برداری و توزیع آن ها در سطوح خاص و علمای محیط زیست به ارزش ذاتی منابع طبیعی و لزوم استفاده پایدار از آن ها تاکید دارند؛ در حالی که حقوقدانان مالکیت و حق تصرف بر آن ها را مدنظر قرار داده اند.^۱

---

^۱ . Nicollas Schrijver, Sovereignty over natural resources: Balancing rights and duties in an increasingly interdependent world, Cambridge University press, 1997 , p. 12.

در مورد تفاوت مفاهیم منابع طبیعی، ثروت طبیعی، ثروت ملی و ثروت به طور کلی در قطعنامه های مختلف مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورد حق حاکمیت دائمی دولت ها بر منابع طبیعی خود و منشور حقوق و تکالیف اقتصادی دولت ها به کار رفته است و محدوده موضوع این حق به صفحات ۱۰ تا ۱۹ کتاب فوق تحت عنوان The objects to which permanent sovereignty applies مراجعه نمایید.

بند دوم: منابع نفت و گاز

هر ظرف طبیعی که در آن نفت و گاز یافت شود منبع نفت و گاز نامیده می شود. استفاده از منبع به جای هر یک از اصطلاحات مخزن، میدان یا حوضه، به علت قابلیت به کارگیری آن به جای هر یک از موارد سه گانه است.

بند سوم: منابع مشترک نفت و گاز

در مورد به کارگیری وصف مشترک برای منابع نفت و گاز در حالت طبیعی مناقشه بسیار وجود دارد و هر یک از اوصاف مشترک، عام، فرامرزی و بین المللی بعد از کلمه منابع، القاکننده معنایی ویژه است که طرفداران رژیم های خاص حاکم بر منابع طبیعی از آن استفاده می کنند. اما واقعیت مسلم این است که اصطلاحات Common Resources و Shared Resources مبین حق مالکیت اشتراکی دو یا چند دولت یا شخص بر منبع طبیعی می باشد و حاصل آن ممنوعیت تصرف غیر مالکان در آن است.

اصطلاح Transboundary Resources بطور مسلم تری تعلق منابع به یک کشور یا تعلق آن به همه را از ذهن دور می کند^۱ و سرانجام اینکه اصطلاح International Resources بر بین المللی بودن منبع و اولویت تبعیت آن از قواعد بین المللی نسبت به قواعد ملی تاکید دارد. در میان اصطلاحات مذکور آنچه پرکاربردتر است، اصطلاح Shared Resources است.^۲ البته

---

^۱ . در ماده ۶ موافقت نامه تحدید حدود فلات قاره آمریکا - مکزیك كسوب سال ۲۰۰۰، مخزن نفت یا گازی که در طول خط مرزی فلات قاره دو کشور گسترده شده باشد و از دو طرف قابل برداشت باشد منبع فرامرزی تلقی شده است. در موافقت نامه فرانسه و کانادا مصوب سال ۲۰۰۵ نیز به طور مکرر از منبع فرامرزی نفت و گاز سخن رفته است و در مواردی که دو دولت در مورد چنین وصفی برای یک مخزن اختلاف داشته باشند، موضوع توسط کارگروه دولتی و در مرحله بعد توسط کارشناس مستقل مورد رسیدگی و اعلام نظر قرار می گیرد.

^۲ . این اصطلاح در اسناد معتبر بین المللی بسیار بیشتر از اصطلاحات دیگر به کار رفته است که از جمله می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

-Economic Declaration adopted by the Fourth Conference of Heads of State or Government of Non- Aligned Countries, Algiers, 5-6 September 1973, in UN Doc. A/6300 and Corr. 1,p. 57
At the 1972 Stockholm Conference it proved to be impossible to include a substantive paragraph on shared resources in the UN Declaration on the Human Environment

...

در رأی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه گابچیکو- ناگی ماروس، رودخانه دانوب به عنوان منبع مشترک معرفی شده است.
Case concerning the Gabchiko – Nagymaros (Hungary v. Slovakia). (Reports 1997,p. 7,para. 85)